

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 20 (33)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p47>

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРИПИНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

*Погребняк Володимир Яковлевич,
суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду
кандидат юридичних наук, докторант кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена визначенню сутності припинення суб'єктивного цивільного права як забезпеченої нормами цивільного права України правової можливості відповідної особи.

Відходячи від поширеного розуміння припинення суб'єктивного цивільного права як припинення його належності певній особі, автор пропонує альтернативний погляд на підняту проблему. Самостійний характер відповідного юридичного феномену детермінує необхідність визначення сутності його припинення як елемента правової реальності. У зв'язку з цим таке припинення не завжди є тотожним припиненню стану належності суб'єктивного цивільного визначеній особі.

Піднята проблема досліджується автором в контексті структурного зв'язку між елементами юридичної конструкції цивільного правовідношення і припиняючого впливу на них юридичних фактів. Зокрема, розглядається порядок припинення суб'єктивного цивільного права у зв'язку з його здійсненням та відмовою від нього. Окрема увага присвячена розгляду припинення суб'єктивного цивільного права, що відбувається у зв'язку з припиненням кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного обов'язку, суб'єкта та об'єктів цивільного правовідношення. Також визначаються юридичні схематизації, пов'язані з комплексним впливом припиняючих обставин на цивільне правовідношення.

Конкретизується зміст ознаки абсолютності припинення суб'єктивного цивільного права. Обґрунтовується, що вона позначає припинення суб'єктивного цивільного права абсолютно, а не відносно певного суб'єкта. Тобто припинення суб'єктивного цивільного права не пов'язується з його виникненням у іншій особі (переходом) і наявністю між цими двома наслідками детермінуючого зв'язку.

Визначається, що припинення суб'єктивного цивільного права також характеризується остаточністю. Ця характеристика конкретизує правову обстановку в якій настає відповідний юридичний наслідок. Остаточність означає, що в конкретних умовах правової реальності припинення права не передбачає його безпосереднє відновлення у відповідній особі.

Стаття містить авторське визначення припинення суб'єктивного цивільного права.

Ключові слова: припинення права, припинення правовідношення, відмова від права, здійснення права, абсолютність припинення, остаточність припинення

Pohrebniak V.Ya. The juridical nature of termination of subjective civil right. The article is devoted to consideration of the essence of termination of subjective civil right as juridical possibilities of appropriate person ensured by provisions of civil law of Ukraine.

Ignoring the widespread understanding of termination of subjective civil right as termination of its belonging to a person the author proposes alternative point of view on this problem. The independent character of appropriate phenomenon determines necessity of designation the essence of its termination

as an element of juridical reality. In this context the termination not always mean the termination of belonging of appropriate subjective civil right to a person.

The problem is researched by the author in context of structural connection between elements of juridical construction of civil relationship and terminative influence of juridical facts over them. Particularly the order of termination of the subjective civil right related to its realization and to waiver of it is analyzed. Considerable attention is paid to termination of subjective civil right that is the result of termination a subjective civil obligation that corresponds to such right, termination of subject and object of relationship. The author also determines juridical schematizations related to complex influence of terminative circumstances over civil relationship.

The content of sign of absolute of termination of subjective civil right is concretized in the article. It is defined that it means termination of subjective civil right absolutely, but not only termination its belonging to bearer. The termination of subjective civil right doesn't relate to its emergence at another person that is transfer of the right.

It is defined that termination of subjective civil right also characterized by finality. This characteristic concretizes juridical situation in which appropriate juridical consequence appear. Finality means that the termination of the right doesn't provide its renascence at appropriate person in concrete circumstances of juridical situation.

The article contains the author's definition of termination of subjective civil right.

Key words: termination of right, termination of relationship, waiver of right, realization of right, absolute termination, finality termination.

Постановка проблеми. Припинення суб'єктивного цивільного права являє собою кінцевий прояв його динаміки. Завершення існування відповідної правової можливості. Незважаючи на це в юридичній літературі і в положеннях чинного цивільного законодавства України термін «припинення» в контексті суб'єктивних цивільних прав досить часто вживається для позначення припинення його належності певній особі, тобто в суб'єктивістському розумінні.

Поряд із цим, визнання суб'єктивного цивільного права самостійним і самодостатнім юридичним феноменом, який займає окреме місце і в механізмі цивільно-правового регулювання суспільних відносин і в конструкції цивільного правовідношення, яке є одним з елементів такого механізму, детермінує необхідність розгляду проявів динаміки відповідної правової можливості саме в аспекті властивих їй характеристик. Однак, на жаль, цей аспект піднятої проблеми наразі є однією з малодосліджених її сторін у зв'язку з чим потребує додаткової уваги вченої спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий фундамент для визначення сутності припинення суб'єктивного цивільного права заклали праці ХІХ ст. німецьких вчених пандектистів. Одним з перших до цієї проблеми звернувся Б. Віндшейд. В його роботах помічаються спроби розгляду динаміки права як самостійного елементу механізму цивільно-правового регулювання. Звертаючись до розгляду відповідних динамічних проявів вчений

характеризує припинення суб'єктивного цивільного права, зокрема як його «знищення» [1, с. 138], однак не розвиває це наукове положення. Серед сучасників проблема припинення суб'єктивних цивільних прав розглядалась, зокрема А. В. Кострубою в монографії «Юридичні факти в механізмі правоприменення цивільних відносин» (2014). Вчений акцентував увагу на тому, що юридичний факт може мати подвійний характер і спричиняти одночасно припинення права у однієї особи і його виникнення у іншій [2, с. 65 – 68], проте предметом його розгляду стали переважно юридичні факти і механізм спричинення ними юридичних наслідків, а не сам феномен припинення.

Також проблема припинення суб'єктивного цивільного права потрапляв у фокус наукового аналізу таких вчених юристів як М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, Г. Ф. Дормідонтов, Л. Еннекцерус, І. В. Жилінкова, І. Р. Калаур, О. В. Кохановська, Є. О. Крашенінніков, Л. В. Криволапова, Р. А. Майданик, О. І. Міхно, Є. О. Мічурін, Н. О. Можаровська, В. В. Надьон, О. О. Отраднава, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Халфіна, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцького та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні сутності припинення суб'єктивного цивільного права як забезпеченої нормами цивільного права України правової можливості відповідної особи.

Основний матеріал дослідження. Припинення суб'єктивних цивільних прав в умовах практики

правореалізації і правозастосування пов'язується з реалізацією закріплених положеннями чинного цивільного законодавства України та/або актами саморегулювання цивільних відносин причинно-наслідкових моделей.

В цьому аспекті в залежності від призначення реалізація одних моделей забезпечує виникнення суб'єктивного цивільного права і правовідношення до змісту якого воно входить. Інші моделі пов'язуються з динамічними змінами в правовідношенні, зокрема змінами обсягу суб'єктивних цивільних прав, виникнення нових суб'єктивних цивільних прав в рамках існуючого правовідношення, переходом суб'єктивних цивільних прав. У свою чергу реалізація третьої групи причинно-наслідкових моделей забезпечує припинення суб'єктивних цивільних прав. Поряд із цим наведені зміни відбуваються в рамках конструкції цивільного правовідношення і тісно пов'язуються з іншими його елементами. Саме тому феномен припинення суб'єктивних цивільних прав повинно розглядатись в окресленому нами вище ключі.

Спробу визначити сутність припинення суб'єктивного цивільного права через його зв'язок з іншими елементами цивільного правовідношення можна побачити, зокрема у О. С. Харченко. Вчена визначає припинення права власності як абсолютну і безповоротну втрату правового зв'язку між власником і належною йому на праві власності річчю внаслідок дії чи настання різноманітних юридичних фактів (правочинів, рішень суду, юридичних вчинків, подій, неправомірних дій учасників цивільних правовідносин, правомірного використання та споживання майна тощо) [3, с. 8]. Схожу позицію висловлює і О. І. Буртова, зазначаючи, що припинення права власності є відокремлення від суб'єкта правоможностей володіння, користування і розпорядження майном, можливості панування над ним, а також звільнення від тягаря утримання майна і несення ризику його випадкової загибелі чи випадкового пошкодження [4, с. 119 – 120]. При цьому повністю тотожну тезу висловлює і Ю. П. Пацурківський [5, с. 457]. Окреслений підхід слід вважати сучасним продовженням бачення сутності відповідних проявів динаміки німецькими вченими пандектистами XIX ст. Однак, з урахуванням існуючих здобутків юридичної науки він не є безспірним. Зокрема, акцентування уваги на «відокремленні» суб'єктивного цивільного права від суб'єкта як ознаки його припинення пов'язується з вдома проблемами.

Перша має конструктивний характер і полягає в тому, що розгляд припинення суб'єктивного цивільного права через відокремлення від суб'єкта

повинно передбачати, що таке відокремлення є способом припинення права. Адже суб'єктивне цивільне право здатне відокремлюватись від суб'єкта, що і розкриває сутність феномену переходу, однак, за загальним правилом, таке право не може існувати у відокремленні від суб'єкта. Це означає, що в окресленому випадку відокремлення позначає процес, а не наслідок. Однак, в такому разі, очевидно, що наведене визначення є неповним і з цим пов'язується друга проблема. Вона полягає в тому, що запропоноване поняття припинення права власності, яке в цілому є застосовним і до інших суб'єктивних цивільних прав знову набуває суб'єктивістського забарвлення. В окресленому ракурсі це стає очевидним при конститутивному правонаступництві в речових правовідносинах. Хоча при його здійсненні правоможності володіння і користування у власника не припиняються, тим не менше, вони набувають опосередкованого характеру і при цьому власник фактично позбавляється можливості володіти і користуватись відповідним майном. При такому правонаступництві постає проблема припинення права власності, адже відокремлення від власника правоможностей безпосереднього володіння і користування і їх перехід до користувача повинно означати, що має місце їх припинення. Однак, в такому разі це мало б означати, що і саме право власності припиняється остаточно, що є нелогічним.

З урахуванням зазначеного, аналізована наукова позиція, в тому вигляді як вона викладена в першоджерелі, розкриває припинення суб'єктивного цивільного права власності в суб'єктивістському ключі, тобто як його припинення у конкретної особи. Тим більше, що в результаті «відокремлення від суб'єкта правоможностей» вони можуть перейти до іншої особи у зв'язку з чим припинення в об'єктивістському розумінні не відбувається.

Тим не менше, слід визнати, що в цілому структурно-функціональний підхід до розкриття сутності припинення суб'єктивного цивільного права є виправданим в силу його тісного системоутворювального зв'язку з іншими елементами правовідношення. Адже лише у співвідношенні з ними відповідна правова можливість набуває ознаки суб'єктивного цивільного права.

Розглядуваний феномен може пов'язуватись, однак не обов'язково, з деструктивними проявами в конструкції цивільного правовідношення, які є наслідками впливу зовнішніх або внутрішніх факторів, що спричиняють її «руйнування» або комплексне припинення. Іншими словами, в окремих випадках, припинення суб'єктивного

цивільного права може бути результатом реалізації причинно-наслідкових зв'язків відносно елементів цивільного правовідношення, що спричиняють припинення його існування. Однак, при цьому припинення суб'єктивного цивільного права може і не пов'язуватись з такими наслідками, зокрема, якщо зміст правовідношення складають декілька суб'єктивних цивільних прав і припинення одного з них не спричиняє деструктивного впливу на всю юридичну конструкцію.

З урахуванням викладеного вище, розмежування правоприміняючих юридичних схематизацій можна здійснити за характером безпосереднього об'єкта припинення при реалізації причинно-наслідкової моделі, яким може виступати суб'єктивне цивільне право, суб'єктивний цивільний обов'язок, учасник цивільного правовідношення або його об'єкт. Крім того, положеннями чинного цивільного законодавства України та/або актами саморегулювання цивільних відносин можуть запроваджуватись причинно-наслідкові моделі, реалізація яких комплексно припиняє цивільне правовідношення.

1. Власне припинення суб'єктивного цивільного права в результаті реалізації моделі безпосереднього причинно-наслідкового може виступати внутрішнім фактором припинення правовідношення в цілому.

В контексті зазначеного слід враховувати принципову різницю між правами панування (правом власності і похідними від нього правами) і правом вимоги. Права панування забезпечують задоволення потреб і законних інтересів суб'єкта права переважно його поведінкою, в той час як права вимоги – поведінкою зобов'язаної особи. Звідси слідує і взаємозв'язок суб'єктивного цивільного права і кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного обов'язку в контексті способу припинення першого. Зокрема, безпосередньою підставою припинення права панування може бути його здійснення, що спричиняє припинення кореспондуючого йому обов'язку або відмова від такого права, в той час як право вимоги практично неможливо припинити його здійсненням, оскільки воно пов'язано обов'язком. Таке право припиняється в результаті припинення обов'язку, який йому кореспондує.

Зокрема, при користуванні сервісом «каршерінг» користувач може отримувати автомобіль для разової поїдки в межах певної території, як правило міста, без обмеження пробігу. Із завершенням експлуатації авто, що, як правило, фіксується за допомогою мобільного додатка в он-лайн режимі, правовідносини між власником і користувачем припиняються. Наведена ситуація є

прикладом припинення суб'єктивного цивільного права шляхом його здійснення.

Також особа може відмовитись від права власності (абз 2 ч. 3 ст. 12, ст. 347 ЦК України), а також сервітуту (п. 5 ч. 1 ст. 406 ЦК України) і суперфіцію (п. 4 ч. 1 ст. 416 ЦК України) [6].

Поряд із цим, у зобов'язальних цивільних правовідносинах суб'єктивні цивільні права вимоги можуть припинятись в результаті припинення кореспондуючих їм обов'язків, зокрема у зв'язку зі звільненням боржника від такого обов'язку кредитором шляхом прощення боргу. Також відповідне право вимоги може бути припинено виконанням боржником свого обов'язку. З цього приводу в сучасній практиці правореалізації і правозастосування можна помітити тенденцію комплексного підходу до цієї проблеми відповідних суб'єктів. Прикладом цього може послугувати постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 лютого 2019 року у судовій справі № 916/1422/15-г, в якій, зокрема наводиться позиція відповідача відповідно до якої з моменту виконання боржником зобов'язань й прийняття їх кредитором, припиняється існування прав і обов'язків сторін, що складають зміст конкретного цивільного правовідношення [7].

2. Припинення учасника цивільних правовідносин може спричинити припинення належних йому суб'єктивних цивільних прав у випадку, якщо ті мають особистий характер і не можуть бути відділені від їх носія, а тому відповідний правоприміняючий юридичний факт не передбачає правонаступництва. Особистими, як правило, є права, що належать фізичній особі, оскільки, об'єктом таких прав виступають блага, які є нерозривно пов'язаними з особистістю, зокрема здоров'я і життя, творчі здібності, талант тощо. При цьому особистий характер можуть мати як права панування, так і права вимоги. Зокрема особистий характер мають, зокрема права на такі немайнові блага як здоров'я та життя, на результати інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

3. Припинення об'єкта правовідношення є підставою припинення прав панування, що існують стосовно нього. В силу нематеріального характеру роботи та послуги, а також їх втілення в діях зобов'язаної особи неможливо припинити їх існування. Робота як певні дії або сукупність операцій завершується при виконанні умов договору після чого існує лише результат робіт. Послуга взагалі споживається в процесі її надання. Поряд із цим, у випадку, якщо право вимоги існує стосовно речі, закон прямо не пов'язує його припинення внаслідок знищення речі. В результаті настання відповідної обставини конструкція

зобов'язального правовідношення продовжує існувати, адже зберігають існування його учасники, об'єкт – яким слугують дії зобов'язаної особи з передачі речі, а тому і права вимоги й кореспондуючі їм обов'язки. Для вирішення цієї патової ситуації закон передбачає припинення зобов'язання у зв'язку з неможливістю його виконання (ст. 607 ЦК України) [6]. Однак, очевидно, що в такому разі комплексно припиняється все правовідношення.

У свою чергу, наприклад, знищення речі, припиняє існування права власності та похідних речових прав на неї, якщо вони існували на момент настання відповідного юридичного факту.

4. Механізми комплексного припинення правовідношення характерні як для речових, так і для зобов'язальних правовідносин і при цьому не характерні для прав панування на особисті немайнові блага.

Зокрема, прикладом комплексного припинення речового правовідношення може бути первісне набуття права власності на річ, що становить його об'єкт. При набутті права власності на річ, наприклад, за набувальною давністю припиняється одне правовідношення власності й виникає нове з іншим суб'єктом складом. З урахування того, що в такому разі продовжують існувати і особи, які були учасниками правовідносин, що припинились, і річ, стосовно якої існувало право власності, вбачається, що основним елементом, який припиняє існувати є право власності. Тим не менше, при реалізації такого механізму правоприменення причинно-наслідкова модель все одно не передбачає деструктивного впливу безпосередньо на суб'єктивне цивільне право, а припиняюче впливає на системні зв'язки між всіма елементами правовідношення. Припинення суб'єктивного цивільного права пов'язується з його неречовою природою.

Комплексне припинення зобов'язального правовідношення, у свою чергу, відбувається, зокрема внаслідок домовленості сторін, зокрема про заміну первісного зобов'язання новим (ст. 604 ЦК України) [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізовані вище юридичні схематизації припинення суб'єктивних цивільних прав дозволяють більш осмислено визначити ознаки відповідного феномену.

В світлі проведеного аналізу підтверджується висновок О. С. Харченко про те, що припинення суб'єктивного цивільного права характеризується, зокрема абсолютністю. Однак, на відміну від позиції вченої, яка розглядає цю ознаку переважно

в суб'єктивістському розумінні, тобто в аспекті втрати правового зв'язку між власником і належною йому на праві власності річчю [3, с. 9] абсолютність в об'єктивістському ключі являє собою припинення суб'єктивного цивільного права абсолютно, а не відносно певного суб'єкта. Тобто припинення суб'єктивного цивільного права не пов'язується з його виникненням у іншій особі (переходом) і наявністю між цими двома наслідками детермінуючого зв'язку.

Що стосується безповоротності припинення суб'єктивного цивільного права [3, с. 8], то ця ознака має досить умовний характер, зокрема з урахуванням положення ст. 214 ЦК України, яке передбачає можливість скасування правочину на підставі якого було припинено право внаслідок чого за наявності необхідних умов, що обумовлюють можливість відновлення відповідного правовідношення таке право також може бути відновлене. В світлі цього, вбачається, що характеристика правової ситуації, в якій відбувається припинення суб'єктивного цивільного права, повинна обмежуватись існуючими умовами і відображати лише відповідний юридичний наслідок і його ознаки в такій правовій ситуації, не враховуючи потенційну можливість ретроспективного повернення до неї в майбутньому, зокрема у зв'язку з визнанням недійсним юридичного факту, який спричинив відповідний правоприменючий наслідок. Тому, вважаємо, в якості ознаки, яка відображає загальний вектор розвитку правової ситуації, однак не виходить за межі відповідного наслідку виступає остаточність припинення суб'єктивного цивільного права. Ця характеристика означає, що в конкретних умовах правової реальності припинення права не передбачає його безпосереднє відновлення у відповідній особі. Остаточність підкреслює те, що набуття відповідною особою такого ж права на той самий об'єкт після припинення останнього є виникненням нової правової можливості або результатом її переходу від іншої особи.

В цілому ж, з урахуванням сформованих вище висновків припинення суб'єктивного цивільного права необхідно визначити як абсолютне і остаточне завершення його існування як міри правової можливості, що належить особі і втілюється в процесі здійснення в поведінці такої особи, й настає в результаті вичерпування змісту такої правової можливості в ході її здійснення або настання інших обставин, які не спричиняють його виникнення в повному або обмеженому обсязі у іншого суб'єкта.

Література:

1. Windscheid, B. (1862). Lehrbuch des Pandektenrechts: Erster Band. Düsseldorf, Verlagshandlung von Julius Buddeus.
2. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. 376 с.
3. Харченко О. С. Підстави припинення права власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2007. 20 с.
4. Буртовая Е. И. Понятие прекращения права собственности. Вестн. Томск. гос-го ун-та. 2007. № 304. С. 118–121.
5. Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2013. № 3. С. 453–459. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_74 (дата звернення: 17.12.2018).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
7. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19.02.2019 р., судова справа № 916/1422/15-г. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80108862> (дата звернення: 05.01.2020).